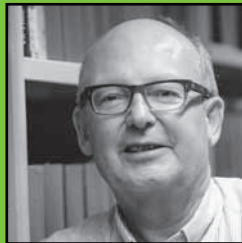

Het sociale denken van paus Franciscus in *Evangelii Gaudium*

JOHAN VERSTRAETEN

*De auteur is professor aan de faculteit
Theologie en Religiewetenschappen
van de KULeuven*

Evangelii Gaudium is een uitzonderlijk krachtige tekst van paus Franciscus waarin hij zijn visie op de kerk en de evangelisatie uiteenzet. In tegenstelling tot de conservatieve verkramping van de periode voor zijn pontificaat, sluit hij opnieuw aan bij de geest van het Tweede Vaticaanse Concilie en hij voegt er een aantal bijzonder frisse en originele ideeën aan toe. In zijn denken is de kerk geen hiërarchie die tot het volk spreekt maar het volk zelf: “de kerk (...) is meer dan een organische of hiërarchische institutie,” zij bestaat in de “reële geschiedenis als volk van pelgrims en van mensen die evangeliseren, waarbij zij elke institutionele uitdrukking overstijgt, hoe noodzakelijk deze ook moge zijn” (111)¹.

De kerk mag bovendien geen organisatie zijn die met zichzelf bezig is, maar zij moet een dynamische gemeenschap zijn die naar de marges van de samenleving durft te gaan. De betekenis van deze beweging naar buiten toe beschrijft hij met een zeer frisse taal die doorspekt is van krachtige beeldspraak, zoals: *“liever een kerk die gekneusd, gewond en vuil is omdat zij steeds op straat is, boven een kerk die ongezond is omdat zij niet buiten haar grenzen kan gaan en zich vastklampt aan haar eigen veiligheid”* (49). Liever een kerk met vuile handen dan een *“kerk die de gevangene is van haar obsessies en procedures”* (49).

Vanuit deze radicale kerkvisie legt paus Franciscus in zijn sociale ethiek een aantal opvallend nieuwe accenten.

VERANDER DE WERELD

Ten eerste is het niet de bedoeling een abstracte leer te formuleren, maar de wereld te veranderen: *“een authentiek geloof impliceert altijd een diep verlangen om de wereld te veranderen”*. Hiermee bevestigt hij opnieuw de conclusies van de verwaarloosde synode over de rechtvaardigheid van 1971 waarin de bisschoppen hadden onderstreept dat inzet voor rechtvaardigheid en de transformatie van de wereld een constitutieve dimensie vormen van de evangelisatie. Paus Franciscus beseft bovendien heel goed dat we de kerkelijke leer niet deductief kunnen opvatten maar moeten contextualiseren en dat men niet adequaat kan handelen zonder te onderscheiden waar het op aankomt (50). Heel expliciet verwijst hij naar de opdracht van de kerk om de tekenen van de tijd te onderzoeken, waarmee hij eindelijk weer de draad opneemt van de pastorale constitutie *Gaudium et Spes* (GS 4 en GS 11).

Een dergelijk onderscheidingsproces vereist analyse en deze is bij hem zeer maatschappijkritisch. Vooral zijn analyse van de economische situatie is ongemeen scherp, zo scherp dat ze in

Zijn analyse van de economische situatie is ongemeen scherp, zo scherp dat ze in Wall Street en bij een aantal katholieke neo-conservatieven in het verkeerde keelgat is geschoten.

Wall Street en bij een aantal katholieke neo-conservatieven in het verkeerde keelgat is geschoten. Als redenen waarom het leven voor miljoenen mensen een strijd is gebleven om te overleven, of minstens een strijd om met waardigheid te kunnen leven (52) somt hij op: de genadeloze competitie, de neo-Darwiniaanse mentaliteit van “survival of the fittest” en de “sacralisering van de werking van het economisch systeem”. De paus spreekt zelfs over een nieuwe tirannie. (56). Hij bekritiseert het feit dat de mens wordt gereduceerd tot een economisch goed en tot een consument en dat de samenleving een wegwerpmaatschappij wordt (53).

OP DE GOLF VAN ONGELIJKHEID

Het basisprobleem is volgens hem niet alleen armoede, onderdrukking of uitbuiting, maar ook en vooral groeiende ongelijkheid en uitsluiting: hele groepen mensen worden zonder meer outcasts. Hiermee sluit hij zich impliciet aan bij de analyses van Piketty en Wilkinson. Ook onderstreept hij dat de groeiende ongelijkheid tot een verstoring leidt van vrede, niet alleen omdat ze een gewelddadige reactie veroorzaakt vanwege uitgesloten mensen, maar vooral omdat zij een socio-economisch systeem in het leven roept dat tot op het bot onrechtvaardig is (59). Bovendien uit hij terecht kritiek op de *trickle down* theorie waarin economische groei aan de top automatisch leidt naar meer rechtvaardigheid. Zij heeft volgens hem geen empirische geldig-

heid. In harde bewoordingen spreekt paus Franciscus zich uit over het financieel systeem waarachter volgens hem een verwerping van de ethiek en van God schuilgaat (57). De aanwezigheid van migranten is volgens hem iets positiefs dat leidt tot de schepping van een nieuwe culturele synthese. Vrees voor verlies van lokale identiteit en verlamdend wantrouwen zijn uit den boze.

ENGAGEMENT VOOR DE ARMEN

Een tweede kenmerk van zijn sociale ethiek is zijn keuze voor de armen en voor structurele veranderingen op grond van principes van rechtvaardigheid. Het sociale engagement van de kerk is geen zaak van 'liefdadigheid à la carte' die alleen maar uit is op het sussen van het geweten, maar een kwestie van "*bevrijding van mensen uit onderdrukking*" (180). Dit laatste is van groot belang in het licht van de tendens onder zijn voorgangers om de eisen van rechtvaardigheid af te zwakken en onder te schikken aan een discours over individuele liefdadigheid. Onder meer de encycliek *Deus caritas est* van Benedictus XVI ging daarover: christenen moeten vooral onder elkaar de liefdadigheid beoefenen en rechtvaardigheid is de taak van de staat. In het *Compendium van de sociale leer van de Katholieke Kerk* (2004) werd de rechtvaardigheid afgezwakt tot een 'waarde voor het sociale leven' en nagenoeg volledig ondergeschikt gemaakt aan de liefde. Later heeft Benedictus dat wel opnieuw in balans gebracht in *Caritas in veritate*, maar de nadruk bleef liggen op inter-subjectieve broederlijkheid en vrijgevigheid.

In de tekst van paus Franciscus worden naast liefde en rechtvaardigheid opnieuw onlosmakelijk met elkaar verbonden en komt de structurele analyse weer op de voorgrond. De bevrijding van de armen vereist sociale rechtvaardigheid (201, 202). Hierover zegt hij letterlijk "*zolang de problemen van de armen niet radicaal opgelost wor-*

den door de absolute autonomie van de markten en de financiële speculatie te verwerpen en door de structurele oorzaken van ongelijkheid aan te pakken, zal geen oplossing worden gevonden voor de problemen van de wereld... Ongelijkheid is de wortel van sociale ziekten."

Met nadruk herbevestigt hij de idee dat eigendom een sociale functie heeft en dat solidariteit betekent dat men aan de armen moet teruggeven wat aan hen toebehoort vanuit het principe van de universele bestemming van de goederen (190). Meer winst maken door werkgelegenheid te verminderen en uitsluiting te veroorzaken wordt zonder meer gecatalogeerd als "*remedies die een nieuw vergif zijn*" (204). Armen hebben recht op méér dan alleen maar een 'waardig levensonderhoud' of voldoende voedsel. Zij hebben ook recht op onderwijs, toegang tot gezondheidszorg en werkgelegenheid.

Politiek wordt een nobele roeping genoemd en "*één van de hoogste vormen van liefde*". Om misverstanden te vermijden voegt hij hier onmiddellijk aan toe dat de liefde niet alleen betrekking heeft op micro-relaties, maar ook macro-relaties, dus sociale, economische en politieke relaties (205). Economie moet weer het "*management van ons gemeenschappelijk huis*" worden (206). Een bijzondere aandacht gaat naar de kwetsbare mensen van deze aarde en naar nieuwe vormen van armoede (209-210): daklozen, verslaafden, vluchtelingen, inheemse volkeren, ouderlingen die geïsoleerd en verlaten zijn, slachtoffers van

Meer winst maken door werkgelegenheid te verminderen en uitsluiting te veroorzaken wordt zonder meer gecatalogeerd als "*remedies die een nieuw vergif zijn*".

mensenhandelaars, vrouwen die slachtoffer zijn van uitsluiting, misbruik en geweld. Tot de groep van kwetsbaren rekent hij ook het leefmilieu en niet in het minst de ongeboorte kinderen. Het is volgens hem niet progressief om problemen op te lossen door het leven van ongeborenen uit te schakelen, maar dat betekent ook dat vrouwen in nood moeten geholpen worden.

De verandering van structuren moet ook gepaard gaan met een verandering van de mentaliteit, een verandering van overtuigingen en attitudes die leiden tot corrupte, verdrukkende en niet effectieve structuren (189). Dit houdt verband met het volgende kenmerk.

CONTACT IS NOODZAKELIJK

Ten derde beklemtoont de paus herhaaldelijk dat structurele veranderingen ook een direct contact met de armen vereisen: *“enkel op grond van deze reële en oprechte nabijheid kunnen wij de armen op een geschikte wijze begeleiden op hun pad van bevrijding”*. De inzet voor de armen vraagt dus een dubbel engagement: het is zowel de plicht om de *“structurele oorzaken van armoede te elimineren als de plicht om via kleine daden van dagelijkse solidariteit in direct contact met de armen hun noden te lenigen”* (188). De optie voor de armen betekent ook dat wij veel te leren hebben van de armen: *“wij moeten ons door hen laten evangeliseren”* (198). Armen zijn niet zomaar het “object” van onze zorg. Wij moeten hen appreciëren en hun levenservaring, hun cultuur en hun manier om hun geloof te beleven leren kennen (199).

Meteen komt een vierde kenmerk van Franciscus' sociale ethiek in het vizier: een verbinding van de sociale inzet voor de armen met spiritualiteit. Voor de paus is de nabijheid tot de armen niet alleen een praktische aangelegenheid, maar een rechtstreekse implicatie van de navolging van Jezus. Christenen moeten *‘compagnons’* worden van de mensen op hun weg en dat

betekent *“leren Jezus te vinden in het gelaat van de anderen, in hun stem, in hun klachten”* (91). Anders dan paus Benedictus XVI die het meer had over een filosofische broederschap, spreekt paus Franciscus hier over een ‘mystieke’ of ‘contemplatieve broederschap’, een broederlijke liefde die in staat is *“de heilige groetheid van onze naaste”* te zien en *“God te vinden in elke mens”*. Alleen zo kan men zout der aarde zijn. In het vijfde hoofdstuk van *Evangelii Gaudium* legt hij het verband tussen zorg voor de armen en navolging van Jezus uit in inspirerende bevestigingen:

“Bewogen door zijn voorbeeld, willen wij ten volle in het weefsel van de maatschappij binnentreden, delen in het leven van allen, luisteren naar hun bekommernissen, hen materieel en spiritueel helpen om hun noden te vervullen, verheugd zijn met diegenen die verheugd zijn, wenen met wie weent, arm in arm met anderen engageren wij ons om een nieuwe wereld te bouwen.”

Of nog krachtiger:

“Jezus wil dat wij de menselijke ellende aanraken, dat wij het lijdende vlees van anderen aanraken. Hij hoopt dat wij ophouden met zoeken naar persoonlijke of gemeenschappelijke schuilplaatsen die ons beschermen tegen de maalstroom van menselijk ongeluk en [Hij hoopt] dat wij intreden in de realiteit van het leven van andere mensen en de kracht van de tenderheid kennen. Telkens wanneer wij zo handelen, wordt ons leven op een wonderlijke wijze gecompliceerd en ervaren wij intens wat het is om een volk te zijn, om deel te zijn van een volk” (270)

Naast deze positieve spirituele onderbouw, levert hij ook scherpe kritiek op elke vorm van geprivatiseerde spiritualiteit. *“het is niet langer mogelijk te beweren dat godsdienst moet beperkt worden tot het privéleven”* (182). Men kan Christus niet navolgen en de armen tegemoet treden wanneer men probeert te ontsnappen in het comfort van de privésfeer, wat onder meer voorkomt *“in kerkelijke kringen waar men een ostentatieve bekommernis laat zien voor de liturgie, voor de leer, en voor het prestige van de Kerk, maar zonder enige bekommernis voor het feit dat het evangelie een reële impact heeft ... op de concrete noden van de huidige tijd”*. Geloof mag zich niet beperken tot de kleine kring van vrienden waar men het sociale aspect van het evangelie uit het oog verliest en geen fysiek contact meer heeft met de mensen die anders zijn (88).

Een vijfde kenmerk van het sociale denken van Franciscus is zijn visie op een kerk-overschrijdende samenwerking. Daarbij onderscheidt hij verschillende vormen van dialoog. Bijvoorbeeld de dialoog met het jodendom. Paus Franciscus is ervan overtuigd dat God nog steeds aan het werk is in het jodendom en dat er tussen jodendom en christendom een “rijke complementariteit” is. Hij noemt de interreligieuze dialoog “een plicht voor christenen, alsook voor andere religieuze gemeenschappen” omdat het een noodzakelijke voorwaarde is tot vrede. Door een gezamenlijk ethisch engagement kan een nieuwe sociale situatie gerealiseerd worden. Daarbij besteedt hij speciale aandacht aan de dialoog met de islam, maar hij vergeet ook niet de dialoog met mensen die geen enkele religieuze traditie hebben, maar oprecht zoeken naar het ware, het goede en de schoonheid (257). “Gelovigen en ongelovigen zijn in staat om zich te engageren in een dialoog over fundamentele onderwerpen van ethiek, kunst en wetenschap, alsook over het zoeken naar transcendentie”,

een boodschap die voor beweging.net zeer pertinent is.

NIEUWE PRINCIPES

De zesde en wellicht meest originele bijdrage van paus Franciscus tot het sociale denken is zijn formulering van 4 nieuwe principes:

- **Tijd is belangrijker dan plaats**

Tijd heeft te maken met uitdrukking van een horizon die zich voortdurend voor ons opent. Als men daarentegen voorrang geeft aan plaats, wil men alles in het heden vasthouden. Dat is de weg van de conservatieve verkramping. Alles moet dan blijven zoals het is. Men moet de moed hebben nieuwe processen op gang te brengen in de maatschappij en dat is een zaak van vorming van het volk ('people building'). Deze vorming kan niet slagen wanneer men uit is op onmiddellijke resultaten of winst op korte termijn. In één woord: wij moeten ons richten naar het langetermijnperspectief. Het perspectief van God is niet dat van de 'bijziendheid' maar van het 'vergezicht'.

- **Eenheid heeft prioriteit op conflict**

Hiermee wil paus Franciscus geen vals harmoniedenken verdedigen maar twee extremen vermijden: de ontkenning van het conflict en het verabsoluteren ervan. Men moet met het conflict kunnen omgaan. “Het is de bereidheid om het conflict recht in de ogen

Armen zijn niet zomaar het “object” van onze zorg. Wij moeten hen appreciëren en hun levenservaring, hun cultuur en hun manier om hun geloof te beleven leren kennen.

te kijken, het op te lossen en om het tot een verbindingpunt te maken in de keten van een nieuw proces”. Dat is wat vredesexpert Jean-Paul Lederach “conflict transformatie” noemt.

- **Realiteiten zijn belangrijker dan ideeën**

De realiteit mag niet door woorden ideologisch worden vervormd. Ideeën zijn nuttig wanneer zij “realiteiten door de rede verlichten”. Wat moet vermeden worden is een cosmetische waarheid, die de lichamelijke werkelijkheid maskeert.

- **Het geheel is belangrijker dan het deel**

Opnieuw dienen twee extremen vermeden te worden: zowel een abstract geglobaliseerd universum als het zich vastklampen aan “het museum van lokale folklore” en niet openstaan voor vernieuwing. Het geheel is niet alleen groter dan zijn delen, maar het is ook groter dan de som van zijn delen, want wij groeien naar een groter goed voor allen.

CONCLUSIE

Paus Franciscus geeft niet alleen te denken, maar ook te doen. De implicaties van zijn visie voor christelijk geïnspireerde bewegingen zijn duidelijk. Zij moeten meer zijn dan serviceorga-

Paus Franciscus wijst ook op het belang van de dialoog met mensen die geen enkele religieuze traditie hebben, maar oprecht zoeken naar het ware, het goede en de schoonheid, een boodschap die voor beweging.net zeer pertinent is.

nisaties voor een nieuwe middenklasse. Zij moeten uit hun comfortzone treden “en naar de armen toegaan”. Opdat verandering van structuren ten volle menselijk zou zijn, blijft direct contact met kwetsbare mensen van cruciaal belang. Bovendien hebben christelijke bewegingen niet de opdracht om de status quo te verdedigen, maar samen met andersdenkenden en leden van andere godsdiensten toekomst te maken en de wereld te transformeren. De kerkgemeenschap mag niet langer een bange achterhoede zijn, maar een beweging die het voortouw neemt en zonder angst nieuwe horizonten verkent en gestalte aan een meer rechtvaardige samenleving geeft. ■

1. De nummers verwijzen naar de paragrafen in de apostolische exhortatie ‘Evangelii Gaudium’.